

'We zijn allemaal kwetsba

**Feministe Judith Butler
over queers, porno en lust**

'Een pornografisch beeld kan je beledigen en tegelijkertijd opwinden. Die ambivalentie moet je onder ogen durven zien', zegt Judith Butler, de Amerikaanse filosofe die het sinds de jaren zeventig gekoesterde onderscheid tussen sekse en gender omverwierp. Een gesprek over *queers*, porno, lust en censuur.

DOOR TANNY DOBBELAAR &
MARJAN SLOB

In de Verenigde Staten is het recht op vrijheid van meningsuiting het grootste goed; *the first amendment* is belangrijker dan welk ander principe dan ook', zegt een kleine vrouw met slimme oogjes tijdens een openbare lezing in Utrecht. 'Ik denk dat het absolutisme van het eerste amendement moet verdwijnen, want het leidt tot vreemde situaties. Zo zijn nazi-symbolen beschermd door de wet en als de Ku Klux Klan met brandende kruisen voor een huis staat te zwaaien, oordeelt het Supreme Court dat het niet verboden is om uitdrukking te geven aan je ideeën.'

'Daarentegen kan een soldaat die zegt dat hij homoseksueel is, wél worden veroordeeld. Dat wordt namelijk gezien als een *daad* in plaats van een uitspraak.' Lacht: 'Een grandioze onderschatting van wat homoseksuele daden kunnen zijn! Het toont bovendien het narcisme van de homofoob, die zo'n verklaring alleen kan interpreteren als: "Ik wil seks met je". *Who is thinking about him anyway!*'

De filosoof Judith Butler (1956) is hoogleraar retorische en vergelijkende literatuurwetenschap aan de Universiteit van Californië in Berkeley. Binnen de academische wereld van de vrouwenstudies doorliep ze een bliksemcarrière na publicatie van haar boek *Gender Trouble*

(1990), waarin ze korte metten maakt met het traditionele onderscheid tussen 'sekse' en 'gender'. Met deze twee termen in de hand stellen feministen sinds de jaren zeventig dat de biologische sekse van mensen weinig of niets zegt over hun maatschappelijke capaciteiten. Veel belangrijker is hun 'gender', het complex van beelden en sociale rollen dat de cultuur aan mannen en vrouwen doorgeeft.

Dwangbuis

Dit onderscheid gaf een poosje lucht. Want waar sekse noodzakelijk vaststaat, lijken sociale bewegingen de vigerende betekenissen van 'mannelijkheid' en 'vrouwelijkheid' wel wat te kunnen veranderen.

Butler gooide dit hele onderscheid overhoop door in *Gender Trouble* onverschrokken te stellen dat ook sekse al een construct is. In Butlers denken wordt 'sekse' een soort fantasie van natuurlijkheid, die we projecteren op een 'droomtijd' voordat er taal en betekenis was. Heel ons leven zijn we druk doende om samen te vallen met de sekse die we geacht worden te hebben. Onze maatschappij dwingt ons om één welomschreven sekse aan te nemen en ons seksuele verlangen bij voorkeur op het andere geslacht te richten.

'HET VATICANAAN ACHT "GENDER" EEN OVERBODIG EN GEVAARLIJK WOORD'

Hoe dwingend deze wet is, blijkt uit de positie van wat Butler *queers* noemt: lichamen die zich niet voegen naar de heersende seksuele orde. Denk aan travestieten, homoseksuelen en lesbiennes. *Queers* vloeken met de modellen die de cultuur voor hen heeft klaar liggen, met als gevolg dat ze verdwijnen naar de marge van de maatschappij. Judith Butler heeft vooral deze *queers* op het oog, als ze zegt dat we moeten zoeken naar een theorie van meerdere gen-

ders die niet, zoals 'man' en 'vrouw', complementair aan elkaar zijn, maar ruimte bieden aan alle mogelijke seksuele identiteiten.

Haar pleidooi heeft bijval gekregen in de vorm van *queer studies*: een nieuwe, zij het marginale stroming die seksualiteit in alle vormen bestudeert - zonder enige verwijzing naar de dwangbuis die 'gender' heet.

We zitten in de huiskamer van de Utrechtse hoogleraar Rosi Braidotti, waar Judith Butler twee dagen te gast is. Butler is op doorreis naar Zwitserland. Zichtbaar vermoed staat ze ons een kort interview toe.

- *Samen met de queer studies heeft uw kritiek de feministische theorie nogal complex gemaakt.*

Butler, breed glimlachend: 'Dat kun je wel zeggen, ja.'

- *Queer studies bestuderen vormen van seksueel gedrag zonder gender en de sociale verschillen tussen mannen en vrouwen in ogenschouw te nemen. Feministische theoretici vinden dat onverteerbaar. Wat is als lesbisch feminist uw positie in dit debat?*

Butler: 'Well, ik ben een lesbienne en ik ben een feminist. Maar ik ben geen lesbisch feminist. Eigenlijk sta ik precies op het kruispunt van *queer studies* en vrouwenstudies. Volgens sommige onderzoekers kun je seksuele praktijken bestuderen zonder je druk te maken over seksuele verschillen. Ze hebben natuurlijk een punt.'

- *Waarom?*

Na een korte aarzeling: 'Er zijn seksuele praktijken die open staan voor alle genders. Anale seks is zo'n gecompliceerde categorie, die niet duidelijk bij één soort seksuele relatie hoort.'

'Feministische theoretici beginnen hun redenering bij gender, bij seksuele identiteit. *Queer studies* proberen daarentegen handelingen en praktijken centraal

ar in de publieke ruimte'

FOTO: HAARTEN HARTMAN

Butler: 'Ach ja, *Gender Trouble*. Dat ligt alweer jaren achter me. Ik moet zeggen dat ik het onderscheid tussen sekse en gender niet helemaal kwijt wil. Het is in sommige situaties heel zinvol om te kunnen zeggen dat sekserollen niet gedictieerd zijn door de natuur. Een voorbeeld: de vrouwenconferentie van de Verenigde Naties in Beijing. Het Vaticaan eiste dat het woord "gender" zou worden geschrapt uit alle officiële stukken van de niet-gouvernementele organisaties. Het Vaticaan acht "gender" een overbodig en gevaarlijk woord, omdat je sekse immers al je maatschappelijke taak determineert. Dus ik kan je verzekeren dat het sekse/gender-onderscheid heel levend was, daar in Beijing. Maar ik heb er verschillende problemen mee. Eén ervan is dat ik me echt zorgen maak over feministen die gewoon niet zien welk heteroseksueel paradigma achter hun theorieën schuilgaat.'

- Kunt u een voorbeeld geven?

'Denk aan het werk van Catherine MacKinnon. Dat gaat uit van het idee dat de wereld bestaat uit mannen en vrouwen die seksuele relaties met elkaar hebben. Punt. En mochten ze per ongeluk homo zijn, dan worden ze geacht zich als hetero's te gedragen.'

'IK BEN BEZORGD OVER DE MANIER WAAROP SOMMIGE FEMINISTEN DE MACHT VAN WOORDEN EN BEELDEN INTERPRETEREN'

De naam MacKinnon is gevallen. Deze Amerikaanse juriste en feministe staat bekend om haar felle strijd tegen pornografie en vóór censuur op pornografische afbeeldingen en teksten. Butler is daarentegen nadrukkelijk tegen censuur. 'Ik vraag me af waar haatdragende uitspraken blijven als ze niet meer in de publieke sfeer worden geuit. Ze duiken misschien onder. Bovendien: een verbod

Judith Butler: 'Ja, ik ben een lesbienne. Maar denk maar niet dat jij daarmee snapt wie ik ben...'

te stellen. Dat is een nieuw en belangrijk onderzoekstraject, want het maakt het misschien mogelijk om ons voor te stellen dat er mensen zijn zonder duidelijke sekse.'

Censuur

'Anderzijds kan het óók leiden tot een vorm van theorievorming over homo-seksualiteit zonder zelfs maar kennis te

nemen van feministische theorie. Ik ben echt verbaasd als ik homo-onderzoekers hoor zeggen dat zij seks en seksualiteit onderzoeken, en dat feministen zich maar moeten houden bij het bestuderen van gender.'

- Maar u wilt toch evenals deze gay theorists af van het traditionele onderscheid tussen sekse en gender?

▶ verstart de culturele sfeer. Mogelijke nieuwe reacties op kwetsende uitspraken krijgen daarmee óók geen kans meer.'

- *Denkt u dan niet dat porno kwaad kan?*

'Ik denk zeker dat pornografische beelden de veiligheid van de openbare ruimte kunnen ondermijnen. Maar ik ben bezorgd over de manier waarop sommige feministen de macht van woorden en beelden interpreteren. MacKinnon beweert dat porno per definitie vrouwen beledigt en hen systematisch onderdrukt. Let wel: volgens MacKinnon *representeert* porno niet alleen de onderworpen positie van vrouwen. Porno onderwerpt vrouwen *direct*. Alsof een plaatje van een naakte vrouw mannelijke kijkers commandeert: "Ga de straat op en pak een vrouw!" In mijn ogen is er nog wel een verschil tussen een verkrachting en een afbeelding van een verkrachting. Het lijkt erop dat sommige feministen dit verschil niet langer de moeite van het bespreken waard vinden. Ik vind dat zorgelijk.'

- *Waarom begeeft u zich in dit debat?*

'Omdat ik bang ben dat rechtse groeperingen de argumenten van feministen zullen inpikken voor hun eigen politie-

ke doelstellingen. MacKinnon en een conservatief als Bob Dole houden er dezelfde theorie over de macht van woorden en beelden op na. Beiden denken dat tekens strikt mechanisch een ideologie reproduceren. Beiden zouden daarom bijvoorbeeld seksistische songteksten van "gangster-rappers" willen verbieden. Alsof je daar als ontvanger machteloos tegenover staat! Zo'n voorstelling van zaken maakt het ondenkbaar dat je aan kwetsende beelden zou kunnen ontsnappen. Terwijl ik denk dat je er ook op kunt reageren, dat je kritiek kunt hebben. Je kunt zelfs elementen van die beelden *stellen* en ze in een andere context plaatsen.'

Sociaal trauma

'Kijk, ik ben vóór een stevige culturele kritiek op porno. Als een fabrikant meent voor zijn produkt te moeten adverteren met plaatjes die kwetsend zijn voor vrouwen, dan moeten we vooral veel brieven sturen, en misschien oproepen tot een consumentenboycot van dat produkt. Maar ik ben tégen een juridisch afgedwongen censuur. Die jurisprudentie kan te gemakkelijk worden ingezet tegen seksuele minderheden, maar ook tegen feministen of tegen seksuele voorlichters die expliciete plaatjes gebruiken.'

- *Maar woorden kunnen dus wel kwetsen?*

'We zijn allemaal kwetsbaar in de publieke ruimte. Onze identiteit komt mede tot stand door de manier waarop we aangesproken worden. Ik ben ervan overtuigd dat sommige woorden en beelden het bezinsel zijn van een specifieke gewelddadige geschiedenis. Ze vormen een sociaal trauma, dat dwangmatig herhaald wordt. Dat geldt voor porno, en dat geldt ook voor racistische taal. Dus ja, natuurlijk kunnen woorden en beelden gewelddadig zijn. Maar je moet niet blijven herhalen hoe kwetsbaar je bent, of hoe gekwetst.'

'Wie zegt trouwens dat kwetsende woorden per definitie uit de mond van dominante groepen komen? En zijn die woorden wel kwetsend bedoeld? Veel hangt af van context en intentie. Als je bijvoorbeeld besluit je open te stellen voor kunst, weet je dat je het risico loopt door elkaar te worden geschud. Mijn vraag is: zit het geweld in taal of in een bepaald gebruik van taal?'

'Ik hield eens een lezing over dit onderwerp en na afloop kwam Jacques Derrida naar mij toe. Hij zei: "Mevrouw, natuurlijk, ieder woord kan kwetsen. Dat spreekt vanzelf!" Derrida kan ons echter niet vertellen welke woorden kwetsen. Generaliseren betekent hier echt het einde van het debat.'

"MEVROUW, NATUURLIJK, IEDER WOORD KAN KWETSEN. DAT SPREEKT VANZELF!"

We praten door over porno en vrouwen. Dan zegt Butler: 'Er zijn allerlei manieren om een pornofilm te bekijken.

Je kunt je identificeren met de opwinding van de één of met de vernederingen die een ander ondergaat. Ongeacht je geslacht. Het kan beide.'

'Soms kan een pornografisch beeld je beledigen en je tegelijkertijd opwinden. Laten we de pijn erkennen, maar ook het plezier en de opwinding. Ambivalentie kan heel bedreigend zijn, maar je moet haar onder ogen zien. En zeker niet zeggen: "Poets dit gegeven weg, want het gooit mijn feministische analyse in de war".'

- *Geen wonder eigenlijk dat sommige mannen zeggen: 'Ik begrijp niets meer van vrouwen.'*

Glimlacht: 'Tja. De wereld is niet zo heel simpel meer.'

- *U bent in de Verenigde Staten het idool van jonge lesbische studentes en u gaat die positie niet uit de weg. Is het verstandig om jezelf zo uitdrukkelijk als lesbisch te profileren? Weliswaar maak je homoseksualiteit zichtbaar, maar misschien sluit je jezelf ook op in je eigen definitie.*

'Om politieke redenen zeg ik: ja, noem jezelf lesbisch. Maar houd de term open en flexibel. Je moet genereus durven zijn, toestaan dat meerdere verschillende praktijken 'lesbisch' heten. Minderheden moeten ervoor waken om een strikte betekenis toe te kennen aan dat wat ze vertegenwoordigen. Want dat is het ergste dat een sociale beweging kan overkomen. Dus ik zeg: "Ja, ik ben een lesbienne. Maar denk maar niet dat jij daarmee snapt wie ik ben..."'

■

DVERTENTIE

Verschenen bij BOOM

224 pp, f 38,50
in de boekhandel

Het Aids-debat:

De kunst gewoon te leven
22 november 1996, 20.00 uur
De Balie, Amsterdam